

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

IQTIDORLI TALABALAR, MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING

TAFAKKUR VA TALQIN

MAVZUSIDARESPUBLIKA
MIQYOSIDAGI ILMIIY-AMALIIY
ANJUMAN TO'PLAMI

Бухоро-2021

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
MAGISTRATURA BO‘LIMI**

**IQTIDORLI TALABALAR, MAGISTRANTLAR, TAYANCH
DOKTORANTLAR VA DOKTORANTLARNING**

TAFAKKUR VA TALQIN

mavzusida

**Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy
anjuman to‘plami**

2021 vil. 27-may

Tahrir hay'ati:

O.X.Xamidov	- Iqtisodiyot fanlari doktori, professor
M.I.Daminov	- Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
O.S. Qahhorov	- Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (DSc), dotsent
S.Q. Qaxxorov	- Pedagogika fanlari doktori, professor
D.R. Djurayev	- Fizika-matematika fanlari doktori, professor
A.A. Turayev	- Fizika-matematika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
M.Y. Ergashov	- Kimyo fanlari nomzodi, professor
B.N.Navro'z-zoda	- Iqtisodiyot fanlari doktori, professor
SH.A. Hayitov	- Tarix fanlari doktori, professor
D.S. O'rayeva	- Filologiya fanlari doktori, professor
S. Bo'riyev	- Biologiya fanlari doktori, professor
SH.R.Barotov	- Psixologiya fanlari doktori, professor
SH.SH.Olimov	- Pedagogika fanlari doktori, professor
A.R.Hamroyev	- Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Mas'ul muharrir:

A.A. Turayev – magistratura bo'limi boshlig'i *f.-mf.f.d., (PhD) dotsent*

Musahhih:

T.Sh.Ergashev – ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi bosh mutaxassisi

D.Rahmatova – magistratura bo'limi uslubshunosi

B.A.Hikmatov – magistrant

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24-yanvardagi Oliy majlisga yo'llagan murojatnomasi va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2020 yil 7- fevraldagi 56-F-son faroyishiga hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021 yil 4-maydagi № 3/19-04/05-26 son xatiga asosan ushbu Respublika ilmiy-amaliy arjuman tashkil etildi. To'plamda iqtidorli talabalar, magistrantlar, tayanch doktorantlar va doktorantlarning ilmiy izlanishlari, tajriba almashish, sohalarda amalga oshirilayotgan ishlarni tahlil qilish va bu boradagi takliflarni ishlab chiqish bo'yicha ilmiy-amaliy va uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Mazkur to'plamga kiritilgan maqolalar va tezislarning mazmuni, statistik ma'lumotlar hamda bildirilgan fikr va mulohazalarga mualliflarning o'zari mas'uldirlar.

С.Х. Рамазонов	
Д.Ш.Джуроева, М.С.Шарипов	<i>Перспективы применения компьютерных технологий в преподавании химии в академических лицах.....</i> 291
5A140101-Биология (фан йўналишлар бўйича)	
F.Q. Hayitov, I.A. Ramazonova	<i>Suv omborlarining gidroekologik xususiyatlariga bog'liq ayrim mammlar va ularning yechimlari. (to'dako'l suv ombori misolida).....</i> 295
U.T. Norboyeva, Sh. Obidova	<i>Ichki ekologik turizmi rivojlantirishda tabiat vudgorliklaridan foydalanish istiqbollari.....</i> 299
H.Q. Esanov, Sh. Fayzullayev	<i>Qorovulbaxor florasini shakllanishi to'g'risida ayrim mulohazalar.....</i> 306
5A140602 – География (ўрганиш объектлари бўйича)	
A. Mavlonov, Ш. Н. Каримов	<i>Ромитан тумани қишлоқ жойларининг иқтисодий-ижтимоий географик хусусиятлари.....</i> 309
A.Vafoyev	<i>Shirin shaharchasining shakllanishi va rivojlanishi.....</i> 313
A.Ustonov	<i>Shofirkon shahrining shakllanishi va rivojlanishi.....</i> 317
G.C. Xalimova, M.Ш. Шаронова	<i>Иқлим ва саломатлик.....</i> 319
II-ШҮБА	
ФИЛОЛОГИЯ ВА ТИЛЛАРНИ ҲАҚИҚАТ	
5A120102-Лингвистика (ўзбек тили)	
Sh. To'rayeva	<i>[i ~ o] = sb qolipi variantlari va tibbiy birikmalar.....</i> 323
F.B. Irgasheva	<i>Lingvokulturemalarning tarjima xususiyatlari.....</i> 328
Sh.A. Hayitov, K.A. Akramova	<i>"Muqaddima" dagi haqiqatlar.....</i> 331
T.Asadov, S.Mardonova	<i>Okkazionalizm va individual nutq neologizmlari.....</i> 337
T.Asadov, U.Yahyojeva	<i>Ravishning reduplikatsiya usulida yasalishi xususida.....</i> 342
Sh.I. Islomova	<i>Tibbiy lingvistika taraqqiyoti va ravnaqi.....</i> 346
M. Jumayeva	<i>"Devonu lug'otit turk" asarida "tuya" leksemasi qatnashgan maqdlar tahlili.....</i> 350
N.U. Mirjonov	<i>Tabobatda qo'llanadigan bangidevona dorivor o'simligi nomining lingvistik tahlili.....</i> 354
N.F. Qosimova, M.R. Saydiyeva	<i>Margaret mitchellning "shamollarda qolgan hislarim" asaridagi frazeologizmlarning funksional-diskursiv xususiyatlari.....</i> 360

uchun Hazrat Navoiy qalamga olgan barkamol insonlar Erk, Rostlik, To'g'rilik, Poklik, Ma'rifat timsollaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev S.H.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.-Toshkent: O'zbekiston, NMIU,2017. – 113 b.
2. Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik, 14 jild. –Toshkent: Fan, 1998. – 304 b.
3. Navoiy A. Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. 15-jild.- Toshkent: Fan,1999. – 236 b.
4. Rumi J. Ichindagi ichingdadir. Toshkent: Yozuvchi,1997. 203 b.
5. Hayitov Sh. Barkamol inson timsoli.-Toshkent: Fan, 2003. – 96 b.
6. Haqqul I. Kamol et kasbkim. Toshkent: Cho'lpon,1991. – 240 b.

OKKAZIONALIZM VA INDIVIDUAL NUTQ NEOLOGIZMLARI

T.Asadov¹, S.Mardonova²

*BuxDU, O'zbek tilshunosligi kafedrasi dotsenti, f.f.n.*¹

*BuxDU, O'zbek tilshunosligi kafedrasi 2-kurs magistr*²

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilshunosligida nisbatan kam tadqiq etilgan okkazionalizm va individual nutq neologizmlarining nazariy jihatlari, o'zaro munosabati, har ikkala hodisaning badiiy asardagi mavqeyi tadqiq etilgan, badiiy asarlardan olingan misollar bilan izohlangan.

Kalit so'zlar: okkazionalizm, neologizm, individual nutq neologizmlari, barqarorlik, odatiylik, g'ayritabiiylik, so'z yasash qolipi, me'yoriy yasaliş.

Ko'pgina adabiyotlarda okkazional va individual nutq neologizmi bir hodisa sifatida ta'riflanadi. O.S.Axmanovanning lingvistik terminlar lug'atida okkazionalizmga uzual qo'llanishning teskari ko'rinishi tarzida qaralgan va u individual nutq natijasi sifatida baholangan[1,284]. Okkazionalizmning barcha

ko'rinishi dastlab individuallik xarakteriga ega bo'ladi. Shu jihati bilan bu ikki hodisa (okkazonalizm va individual nutq neologizmlari) uzviylik kasb etadi.

O'zbek tilshunosligida okkazonal so'zlarning nazriy jihatlari, vujudga kelishi [2], ularning badiiy-estetik xususiyatlari [3] birmuncha tadqiq etilgan. Bu borada O.To'xtasinovning tadqiqotida quyidagicha ta'rif beriladi: "Okkazonal so'zlar o'zida sinxron-diaxron qorishiqlik, anormallik, nutq uslubi yoki muloqotning ayni shu daqiqasida yuz beradigan, so'z yasash xususiyatlarini o'zida mujassam etgan ekspressiv nutqiy birlikdir" [3,12].

Okkazonalizmlar yangilik bo'yog'iga egaligi bilan neologizmlar bilan uzviylik kasb etadi. Shuningdek, ularning har ikkalasi ham lug'atlarga kirib ulgurmagan bo'ladi. Okkazonalizmga neologizmning bir turi sifatida qarashimiz mumkin. Ularning o'xshash va umumiy tomoni shundaki, okkazonalizmlar ham neologizmlar singari yangilik bo'yog'iga ega bo'ladi. Neologizmlar umumiste'mol so'zlar guruhiga kirib ulgurmagan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan umumnutqning faol birligiga aylanishi mumkin. Okkazonalizmlar esa til tizimi va qonuniyatlari uchun noma'lum, g'ayriodatiyligi, tasodifiyligi, bir marta qo'llanishga mo'ljallanganligi, til qonuniyatlariga nomuvofiqligi bilan odatdagi so'zlarning ziddi hisoblanadi. Ko'rinadiki, okkazonalizmlarga qanday ta'rif berilmasin, bu ta'riflarda ular individual-uslubiy xususiyatga egaligiga alohida urg'u beriladi, ularning asosiy vazifasi, stilistik vazifa o'tashdan iboratligi qayd qilinadi. Chunki okkazonalizmlar ijod jarayonida muayyan shaxs tomonidan ayni shu vaziyat, mazmun ehtiyojidan kelib chiqqan holda yasaladi yoki qo'llanadi. Har bir ijodkorning o'ziga xos uslubi bo'lgani singari, ana shu uslub zahirida yaratilgan yangi so'zlar, yangi qo'llanilishlar ham bo'ladi [3,13].

O'zbek tilshunosligida – lingvopoetika, lingvostilistikaga oid ishlarda ham muayyan bir ijodkor merosi, unda qo'llanilgan leksik-grammatik birliklarning ifodasi tadqiq va tasrif qilish jarayonida uzual birliklar bilan birga okkazonal qo'llanilishlar, individual nutq ifodalari (muallif neologizmlari)

tahlilga tortilgan. Ma'lumki, nutq jarayonida yaratilib, mazkur matnda „yashab“, tilning turg'un me'yorlari (fonetik, leksik, morfologik... uslubiy me'yor) ga bo'ysunmaydigan nutqiy birliklarga nisbatan okkazional so'z yoki okkazionalizm (lot. - 'tasodifiy so'z") termini qo'llanadi. "Okkazionalizm" va "individual nutq neologizmi" terminlari o'zaro sinonim tarzida qo'llangan tadqiqotlarda bu ikki hodisaning tasodifiyligi, g'ayritabiyligi nazarda tutiladi.

Umuman, ham umumtilshunoslikda, ham o'zbek tilshunosligida okkazional qo'llanish, individual nutq ko'rinishlari ko'pgina tadqiqotchilar diqqatini tortib kelyaptiki, bu hodisa o'ziga xos tadqiq asosiga ega.

Ma'lumki, har qanday tilda yangi birlik (so'z, grammatik shakl) hosil bo'lar ekan, bunda ikki muhim jihat amal qiladi. Bular: 1) umumiylik, barqarorlik: odatiylik, maromlilik, 2) nutqiy kommunikativlik, shaxsiylik, maromsizlik, ijodiylik[2,5]. Birinchi jihat uzual qo'llanish (yasalish) bilan, ikkinchi jihat okkazionalizm hodisasi bilan bog'liq. Okkazionalizm esa individual nutq ko'rinishi sifatida paydo bo'ladi.

Shunisi xarakterliki, okkazionalizm „mahsuldor bo'lgan model asosida yasalgan va faqat shu nutqiy matnning o'zidagina qo'llangan so'z"[4,65] sanaladi. Qolaversa, ayrim okkazional qo'llanishlar „neologizm" singari nisbiy hodisa sanaladi. Bu hol muayyan bir "okkazionalizm"ning qo'llanish maydoni kengayishi – umumtil lug'at qatlamidan o'rin egallashi bilan bog'liq holda kechadi.

Okkazional so'z (ma'no)ni yuzaga keltirishda so'zlovchi (ijodkor) turli xil so'z yasash usullari va so'zlar birikishidan ([so'z+affiks], [perifiks+so'z], [so'z+so'z] va b.) unumli foydalanadi. Ayniqsa, navator ijodkorlar asarlarida yangi-yangi individual nutq ko'rinishlari – muallif neologizmlari ko'p uchraydi.

Okkazional so'zlarni yangi paydo bo'lgan so'zlar sifatida qabul qilish mumkin. Shuningdek, okkazionalizm uslubiyat bilan bo'liq hodisa sanaladi. Shu bois badiiy ijod bilan bog'liq bo'lgan neologizmlarni, odatda, individual va

stilistik neologizmlar, okkazional so'zlarni „individual-uslubiy neologizm“ (A.Hojiyev) sifatida qo'llash ommalashib borayapti.

Individual nutq ko'rinishlari turli shakl va mazmunda yuzaga chiqanligiga guvoh bo'lamiz. Bular, odatda: 1) affiksatsiya usulida *musulmondorlik* (Sh.Xolmirzayev), *savolkor* (U.Azim), *yomg'irzor* (I.Mirzo), *asaliston* (O.Matjon), *odamzor* (Z.Mirzayeva); 2) kompozitsiya usulida: *shaftolirang* (R.Parfi), *zadadil* (F.Afroz) yuzaga keladi. Shu bilan birga, barqaror birliklar (ibora, penifraza)ning yangi-yangi ko'rinishlari paydo bo'lishi ham individual nutq neologizmlari bilan bo'liq.

Ba'zida badiiy adabiyotda izohli lug'atlar qamrab olmagan hosila ma'no ham ko'rinib qoladi, ya'ni neologizm-semema yuzaga chiqadi. Bu ham individual nutq ko'rinishi sifatida baholanadi. Neologizm-semema hodisasi so'zning mavjud ma'nosidan tashqari qo'shimcha ma'no kasb etishi sanaladi.

Yana bir holat ahamiyatli, ya'ni bu okkazionalizm hodisasiga nisbatan qo'llangan “me'yordan chekingan, qat'iy bir qoidalar bilan bo'ysunmay, g'ayritabiiyligi bilan boshqa so'zlardan ajralib turadigan birliklar” [3] tarzidagi izoh bilan bog'liq. Aslida okkazionalizm, individual-uslubiy neologizmlarning til me'yorlariga munosabatida ikki hodisa kuzatiladi: 1) til me'yorlariga bo'ysunmaydigan nutqiy hosila so'zlar; 2) til me'yorlari (so'z yasalishi me'yori, so'z birikmasi, gap qurulish me'yori) ga bo'ysunadigan nutqiy hosilalar: Qiyoslang:

1. Osima,

Ne qilay ko'nglim *ushmundoq*

Bir cheti osmon-u, bir cheti tufroq.

(A.Qutbiddin)

2. Ko'nglimni ozdirur *ko'ngilbozliklar*

Iladim

Ko'ngildan ko'ngil uzmadim. (I.Mirzo)

Birinchi parchada qo'llangan *ushmundoq* nutqiy hosila til me'yori (leksik-grammatik me'yor)ga muvofiq emas, lekin ikkinchi misolda qo'llangan *ko'ngilbozlik* so'ziga [ot+boz] qolipi hosilasi sifatida qarash mumkin. Mazkur qolip o'zbek tilida to'laqonli so'z yasash imkoniyatiga ega. Bu qolip hosilalari (jumladan *masxaraboz, kaptarboz, xo'rozboz*, va b.) so'zlovchi va tinglovchi hech qanday g'alizlik tug'dirmaydi. *Ko'ngilbozlik* nutqiy yasama so'zi [ot+boz] qolipi ning faoliyati davom etayotganligini, yangi-yangi so'zlar yasashdan to'xtab qolmaganligini ko'rsatadi.

Xullas, odatda ijodkorlar tomonidan yasaladigan yangi so'zlar o'zining yangiligi ("ohorligi") bilan o'quvchi diqqatini jalb etadi, unga estetik zavq bag'ishlaydi, asarning o'qishli bo'lishini ta'minlaydi. Mazkur nutqiy hosilalarning bir qismi til va nutq me'yorlariga to'liq bo'ysunsa, ayrimlarida me'yor talablaridan chekinish hollari ham kuzatiladi. Til me'yorlari asosida shakllangan individual nutq birliklari lug'at qatlamimizni boyitishga, o'quvchiga estetik zavq ulashishga, qolaversa, ijodkorning badiiy niyatini ifodalashga ko'mak beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ахманова С. Словарь лингвистических терминов. – М.:“Сов.энц.”,1966.
2. Тошалиева С.Н. Ўзбек тилида окказионал сўз ясалиши. НДА. –Т. 1998.
3. Тўхтасинова О. Ўзбек тилида лексик окказионализмлар ва уларнинг бадий-эстетик хусусиятлари. НДА. –Т. 2007.
4. Ҳожиев А.Тилшунослик терминларининг изоҳли лугати. –Т.:“Ўз. мил. энцик”.2001.